

GRIGORE GAFENCU – UN DESTIN DIPLOMATIC

Iuliana Alexandra Jureschi*

Abstract: *The historiographical writings about Grigore Gafencu framed him as a patriot and a Europeanist. All of the initiatives he later stood for, after leaving the country and going into exile, were fundamentally tied to his diplomatic destiny. His positions as a journalist and the contacts he made afterward, in Geneva, both reflect a complex personality. In retrospect, it appeared that writing was his first major commitment; now, we would refer to him as a distinguished political figure. His translated and published writings from exile continue to serve as proof of this work. Grigore Gafencu maintained the ideals of his generation and through his initiative, being a militant of the European cause, made a political commitment to the improvement of the European Union.*

Keywords: Memoirs, Press, Diplomacy, Exile, Grigore Gafencu.

Introducere

În încercarea de a reda o parte din destinul lui Grigore Gafencu, personalitate marcantă pentru istoria României, am descris cu ajutorul surselor primare, dar și a celor secundare ce au venit în completarea materialelor inedite, surse precum scrisori, epistole și informații din volumele jurnalului său, viața unui gazetar, om politic și diplomat.

O sursă istorică specifică demersului istoriografic este memorialistica. Memoriile, în sensul general al semnificației, au devenit treptat un izvor de cercetare istorică, care în pofida caracterului subiectiv, unilateral, reprezintă o sursă ce ajută la reconstituirea, interpretarea și recompunerea trecutului. Venită ca o alternativă în absența altor izvoare istorice, memorialistica, sursă care are în centrul său personalități ale vieții politice, culturale, ajută la completarea trecutului istoric. Dacă facem referire la o anumită perioadă istorică, precum perioada dintre cele două războaie mondiale, cu privire la un anumit spectru de interes, precum relațiile și activitățile diplomatice din epoca interbelică, pot fi amintite o serie de personalități precum: Nicolae Titulescu, C. Diamandi, Gheorghe Duca. Aceștia au oferit prin scrierea memoriilor, a jurnalelor cu note zilnice, o perspectivă ce ajută la o mai bună înțelegere și reconfigurare a trecutului. Printre aceștia îl amintim pe Grigore Gafencu, destinul său diplomatic reprezentând centrul de interes al lucrării.

În volumul intitulat *Însemnări politice* sunt redată cronologic evenimentele politice la care a luat parte, cu mici lacune cauzate de lungile sale călătorii

* Doctorandă, Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; e-mail:jureschialexandra@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0004-0879-8587>

diplomatice. Spre exemplu, însemnările din anul 1929 sunt puține și fragmentare, dat fiind faptul că atunci a luat parte la întrevederi diplomatice la Geneva. Anul 1930 este vag reprezentat în memorii, fiind integrat în note doar un bilanț politic, însă nucleul volumului de față este reprezentat de anul 1931. Perioada aflată între 1932 și 1936 este puțin documentată, dar informațiile prelucrate ajută la structurarea și reprezentarea contextului politic. Odată cu anul 1940 a ales calea exilului. Ulterior, a realizat două studii de caz, *Preliminariile războiului din Răsărit* și *Ultimele zile ale Europei*, care l-au consacrat drept unul dintre cei mai lucizi analiști ai politicii europene contemporane¹.

Un om de presă

Din dorința de a reconstrui prin intermediul istoriografiei și a literaturii de specialitate cariera lui Grigore Gafencu, este important de amintit felul în care a devenit o personalitate publică. Premergător etapei sale de om politic și diplomat, el a fost mai întâi un om de presă, amintind faptul că a fost membru al *Sindicatului Ziariștilor*, editor și autor pentru crearea de conținut editorial și a condus publicații de referință pentru perioada interbelică. S-a remarcat prin activitatea publicistică, fiind fondatorul agenției de presă Rador, și totodată marcând istoria presei prin activitatea sa de editor a ziarului „Timpul” și „Argus”.

În momentul în care a acceptat propunerea de a deveni ministru de Externe, era editor al publicației „Timpul”. Parcurgând lucrările biografice, un aspect demn de amintit este faptul că în toate etapele activității sale politice și diplomatice (perioada carlistă, etapa activării în Partidul Național Țărănesc, etapa regimului Antonescu și chiar și a regimului comunist de după 1945) nu a existat nicio ruptură radicală în activitatea sa publicistică, cu excepția unor perioade în care a activat în calitate de diplomat. Cariera sa de gazetar și editor îl consacrase de altfel în viața publică.

Grigore Gafencu a fost gazetar, editor, diplomat și om politic, de aceea este interesant de delimitat care dintre etape primează în activitatea sa. Un prim moment de înstrăinare în raport cu cariera editorială este funcția acceptată în calitate de ministru de Externe al guvernului Miron Cristea în decembrie 1938. Un alt moment îl reprezintă despărțirea de Partidul Național Țărănesc, fiind până atunci un apărător al sistemului pluripartidist, pentru ca ulterior să rămână consemnată alăturarea de cercul carlist. I s-au adus astfel o serie de prejudicii morale, conform unor articole publicate în presa vremii. În altă ordine de idei, Grigore Gafencu era până la acel moment un observator angajat al vieții politice și sociale din România, prin intermediul editorialelor și al discursului asumat public. Drept urmare, lucrările sale născute în exil, precum *Ultimele zile ale Europei*, ce l-au consacrat drept un mare analist politic, pot reprezenta o încercare de recuperare a adevăratei sale vocații².

¹ Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, București, Edit. Compania, 2003, p. 326-328.

² Dan Taloș era de părere că nu a fost o întâmplare faptul că Grigore Gafencu a încercat „să balanseze pierderea” carierei de gazetar, prin apel la însemnările intime și la publicațiile ce au urmat. Scrierile ulterioare au reprezentat „o formă de repliere către sine, de duplicitate imperativă în raport cu

Începuturile sale în calitate de gazetar datează din octombrie 1921, când a fondat „Revista vremii politice, literare, economice”, fiind ulterior numit la conducerea ziarului „Argus”, singura publicație cu caracter economic apărută până la acel moment în România. Caracterul publicației în sine arată că domeniul economic devenise unul formativ pentru el, impunându-i o perspectivă îndreptată spre stabilitate, analiză și buna gestionare, calități necesare în cele din urmă unui om politic. Conform literaturii de specialitate, pentru Gafencu politica nu reprezenta un mod de a accede la o situație socială și materială, ci mai degrabă un mijloc de împlinire personală, de a avea un aport pozitiv asupra societății. Activitatea sa publicistică de gazetar și editor a reprezentat un episod formativ de pregătire și un suport al carierei sale politice, cele două planuri, al politicii și al gazetelor, nefiind ierarhizate. Prin urmare, în istoriografie nu există un răspuns clar cu privire la ce a asumat ca ideal personal în cariera sa, dacă a fost mai întâi gazetar sau om politic³.

Totuși, de-a lungul anilor se observă că a rămas mai fidel atât scrisului presei, cât și implicării în viața politică. Așa cum observă Dan Taloș, Gafencu „se simte în egală măsură membru al breslei ziariștilor, cât și membru al lumii politice”.

Grigore Gafencu a activat în calitate de editor al publicației „Timpul” mai bine de un deceniu, în perioada 1937-1948. Prin activitatea sa de editor a oferit o direcție spre a face presă ce nu a mai putut fi recuperată ulterior. Conform istoriografiei, perioada în care a activat în calitate de editor al publicației „Timpul” este una dificil de abordat din perspectiva istoriei presei românești. Atât pentru că a propus o abordare autentică de a scrie, în paralel cu un mod diferit de cel dominant în epocă, cât și pentru că publicația apărea într-o perioadă care nu era favorabilă presei libere⁴.

Pentru a exemplifica, este necesar de amintit faptul că direcția cotidianelor din acea vreme era dominată de câteva trusturi de presă: „Adevărul” și „Universul”, „Dimineața” și „Curentul”. Prin conducerea publicațiilor se poate spune că se afirmau interese comerciale, dar și impunerea unor sensibilități publice. „Universul” era considerat moderat-naționalist și conservator, tendința fiind de a sensibiliza populația. Tonul agresiv asumat se îndrepta atât către alte publicații competitori de pe piață, cât și față de alte personalități ale vremii. Publicațiile amintite așumau un discurs instrumentat politic, pe de o parte în beneficiul unui partid sau al unei grupări, pe de altă parte, în beneficiul personal al editorului, scopul final fiind acela de a se impune ca sursă de putere în spațiul public.

În paralel, publicația condusă de Gafencu, gazeta „Timpul” (amintind și de „Argus” care se încadra în aceeași retorică⁵) ar fi putut avea ca model publicația „Timpul” din perioada eminesciană. Publicație cu caracter conservator, ce adopta ca și linie editorială neutralitatea, un ton moderat, constructiv, accentul fiind pus pe informații⁶.

expunerea publică a demnitarului”, argument susținut în prefața lucrării: Grigore Gafencu, *Învățămintele istoriei. Articole, discursuri și interviuri din presă*, București, Edit. Curtea Veche, 2010, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Grigore Gafencu, dosar 14, f. 1. [infra: ANIC].

⁶ Grigore Gafencu, *Învățămintele istoriei. Articole, discursuri și interviuri din presă*, p. 18.

Așadar, din punct de vedere conceptual, publicația „Timpul” era obligată să se situeze între cele două curente impuse de trusturile concurente, cu alte cuvinte trebuia să navigheze între presa *reacționară*, lângă care se înscriau ziarele politice sau de șantaj, și cea *democratică*. Ziarul „Timpul” avea un format mare, de tipul broadsheet, era organizat minimalist, redactat în culorile alb-negru, culoarea roșie fiind folosită pentru titlu, dar și pe prima și ultima pagină. Erau inserate portrete și instantanee, fotografii diverse, iar rubricile erau reduse la teme cotidiene. În cuprinsul publicației erau introduse teme precum problematica culturii, o rubrică cu informații utile, alta subiecte din politică, dar și știri internaționale de ultimă oră precum *Timpul sport*⁷. În numerele săptămânale exista o rubrică de curiozități și de vulgarizare a științei, alături de o rubrică dedicată publicului feminin, dar și teme legate de teatru și cinema. Nu lipseau, totodată, subiecte de actualitate politică și administrativă și articole ce reprezentau subiecte din ramuri economice. Discursul editorial avea un caracter apolitic, informativ, fără a fi introduse comentarii tendențioase. Perspectiva aleasă era, după cum am arătat anterior, în dezacord cu tendințele epocii, raportat la ziarele „Adevărul” sau „Universul”.

Publicația s-a diferențiat prin caracterul neutru, inclusiv în raport cu informațiile despre Uniunea Sovietică. În istoriografie, însă, este prezentată perspectiva conform căreia informațiile redate aveau uneori un caracter aproape propagandistic în raport cu puterea sovietică. Erau prezentate rubrici referitoare la situația internațională, ale căror semnatar era I. Constantinescu. Caracterul de oficios era conferit și de prezența informațiilor de agenție, venite din partea *Rador*.

Un punct comun – pe care „Timpul” îl avea cu publicațiile interbelice – erau temele cu caracter cultural, des întâlnite în perioada discutată. Erau publicate recenzii și informații cu privire la activitatea teatrală, dar și interviuri ale unor scriitori sau dramaturgi, printre care pot fi amintiți Camil Petrescu și Andrei Oțetea. Ideile prezentate în gazetă asumau puncte de vedere apropiate epocii, dar se opuneau celor revoluționare, în speță discursului legionar. Odată cu începerea activității guvernului Goga-Cuza, discursul din „Timpul” a devenit mai prudent decât în mod obișnuit⁸. Din punct de vedere conceptual, se pune accent pe sprijinul societății liberale, pe un sistem reprezentativ moderat⁹. Cu privire la economie se respingea caracterul politic brutal, invaziv, dat fiind faptul că, începând cu perioada 1939, societatea era caracterizată de instabilitate politică. Gafencu alege ca temă principală a editorialului stabilitatea și măsura declarațiilor, punctul central al ziarului fiind totuși editorialul semnat de către el. Acesta era situat pe prima pagină, fiind singurul articol, alături de puținele caricaturi, în care se puteau identifica libertăți de opinie exprimate vehement¹⁰.

Erau predominante articolele de politică internă și externă, care aveau caracter teoretic sau prezentau situații concrete. Încă din 1938, în editorialele semnate de Gafencu predominau moderația în direcțiile de politică internă și principiul protejării

⁷ *Ibidem*, p. 19.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

integrității teritoriale a statului român. Cu privire la moderație, retorica publicației făcea referire la problematica păstrării echilibrului între ieșirile revoluționare, referitor la dreapta politică ce era prezentă în epocă. Pentru a arăta cât de necesară era nevoia de stabilitate a țării, erau evidențiate raporturile și presiunile ideologice venite din partea Germaniei și a Italiei. Concret, în jurul opiniilor exprimate de către Gafencu, se atrăgea atenția asupra primejdiei externe a ideologiilor cu caracter radical, care ulterior ar fi condus la soluții revoluționare și la slăbirea alianțelor tradiționale ale României.

În editorialele semnate de Grigore Gafencu, încă din primul an al apariției ziarului „Timpul”, sunt aduse în discuție nu doar dezagregarea ideii de pace la nivelul opiniei publice internaționale, ci și necesitatea de a susține drepturile fundamentale și ale Constituției. Cu privire la Constituție, el consemna faptul că odată slăbite principiile de drept, puteau fi dezlănțuite patimi care se pare că impuneau guverne de autoritate. În continuare, Gafencu îi îndruma pe oamenii politici care erau răspunzători de bunul mers al țării, ca în umbra amenințărilor venite din exterior să se dezică de ambiții personale și să fie ghidați de sentimente de omenie în raport cu poporul român¹¹. Într-un alt editorial, în contextul discursului lui Octavian Goga care la momnetul respectiv avea calitatea de prim-ministru, îi semnală acestuia lipsa unui program de guvernare concret și a unor linii practice în politica pe care o propunea. El sublinia necesitatea înțelegerii politice externe într-un context geopolitic¹².

Gafencu sublinia nevoia de prudență, cerând totodată ca oamenii politici să nu se lase influențați de ideologii și *curente de idei*, făcând referire la rasism și naționalism, cu trimitere la problema minorităților. O temă recurentă în publicația „Timpul” apare tocmai pe fondul impunerii dictaturii carliste, Gafencu denunțând înclinațiile autoritare ale noului guvern și, implicit, ale regelui. Încercarea de a evita temele sensibile, precum chestiunea minorităților din reformele prim-ministrului Octavian Goga, reprezenta un mod prin care publicația putea să evite nașterea unor disensiuni între Gafencu și noile direcții politice care se configurau. Așa cum observa Florea Ioncioara, el a reușit, pentru prima dată în istoria publicațiilor de presă, să transforme moderația într-o virtute cu beneficii utilitare. Gafencu a oferit *informații brute*, pentru ca opinia publică să își formeze propriile idei. Retorica asumată asumată în publicația „Timpul” devenea o formă de apărare în vremuri incerte¹³.

O radiografie a contextului internațional și intern

Activitatea susținută de Grigore Gafencu în decursul celor două decenii propuse spre analiză este marcată de o serie de evenimente la care a luat parte, prin activitatea sa diplomatică, înainte de a începe perioada de exil la Geneva.

Printre evenimentele de interes se numără participarea în calitate de ministru de Externe în cadrul Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice. Ulterior, în contextul orientării politicii externe a României spre puterile Axei, Gafencu și-a înaintat demisia, urmând să fie detașat diplomatic la Moscova¹⁴. Într-un articol din

¹¹ *Ibidem*, p. 21.

¹² *Ibidem*, p. 22.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

¹⁴ ANIC, Fond Grigore Gafencu, dosar 36, f. 5.

„New York Times”, intitulat *România își schimbă Ministrul de Externe*, se consemna faptul că retragerea lui Grigore Gafencu din funcția de ministru de Externe al României însemna pentru Aliați pierderea unui „bun prieten”, în timp ce Reich-ul a câștigat unul, odată cu alegerea lui Ion Gigurtu pentru a ocupa postul. În articol se amintește că de la înființarea Frontului Renașterii Naționale, sub conducerea lui Armand Călinescu, Gafencu ocupase funcția de ministru, iar demiterea sa a produs reacții în capitala țării. Gheorghe Tătărescu a subliniat ferm faptul că activitatea lui Grigore Gafencu în funcție a fost ireproșabilă și că nu au existat divergențe față de politica externă adoptată până în acel moment¹⁵. Se specifica, de asemenea, că motivul oficial pentru retragere a fost starea sănătății sale, urmând ca după o perioadă de odihnă, să se pregătească pentru o nouă misiune diplomatică importantă¹⁶. În perioada ce a urmat, el a participat, direct și indirect, la evenimente marcante din istoria țării, precum pierderea Basarabiei sau a părții de nord a Ardealului prin cel de-al doilea arbitraj de la Viena.

Morala internațională, între nesocotiri și siluiri

Odată cu încheierea lucrărilor Consiliului Permanent pentru Înțelegerea Balcanică, presa internațională a redat declarațiile lui Grigore Gafencu, din calitatea lui de ministru de Externe al României. Conform declarațiilor sale de presă, scopul Înțelegerii Balcanice consta în menținerea păcii și garantarea reciprocă a hotarelor celor patru guverne membre (Iugoslavia, România, Grecia, Turcia). Bulgaria nu s-a alăturat Înțelegerii Balcanice, însă, în urma unui schimb de telegrame și a dezbaterilor ce au avut loc în timpul Conferinței de la București, s-a consemnat faptul că dezbaterile din cadrul Înțelegerii Balcanice cu statul bulgar au fost reevaluate. Conform „Revistei vremii”, Grigore Gafencu, în calitate de președinte al Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, a declarat că pacea însemna, înainte de orice, ordine politică și teritorială, iar, în lipsa lor, stabilitatea nu mai era cu puțină¹⁷. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a condus la dezintegrarea Înțelegerii Balcanice.

În cel de-al patrulea deceniu al secolului XX, pe teritoriul Europei se resimțea iminența izbucnirii unui nou conflict. Printre factorii catalizatori ai conflictului erau incluse anexarea Austriei de către Germania din anul 1938, precum și acordul de la München. Totodată, dezmembrarea Cehoslovaciei a însemnat pentru România pierderea unui aliat, dar și a surselor de aprovizionare cu armament. Amintim și dezintegrarea Micii Înțelegeri, care reprezenta un punct de sprijin în politica externă a României¹⁸. În acest context, Regele Carol al II-lea a întreprins vizite la Londra și Paris, cu scopul de a cere ajutor economic și politic.

¹⁵ „The New York Times”, vol. LXXXIX, no. 30080, 2 iunie, 1940, p. 39.

¹⁶ *Ibidem*, p. 39.

¹⁷ „Revista presei”, no. 5-6, 16 martie 1939, p. 90.

¹⁸ Ioan Scurtu, *Istoria Contemporană a României (1918-2005)*, Edit. Fundației România de Măine, 2005, p. 78.

Carol al II-lea s-a văzut nevoit să întreprindă convorbiri și cu Hitler, căruia i-a propus cooperare economică între România și Germania, dorind totodată ca pornirile revizioniste ale Ungariei să fie stopate. Acordul s-a dovedit a fi unilateral, deoarece în timpul tratativelor începute la București, în februarie 1939, germanii cereau subordonarea economică în fața Berlinului. La câteva zile a urmat invadarea Cehoslovaciei, iar răspunsul diplomatic din partea Vestului cu privire la acțiunea statului german a fost întârziat, anunțând totuși că va fi ultima agresiune pe care o mai tolerau¹⁹.

Prin semnarea Tratatului economic româno-german, statul german câștiga posibilitatea de a exploata economia românească. Guvernul român de la acea vreme condus de Armand Călinescu a încercat să stopeze ocuparea României de către armata germană. În paralel, au fost semnate acorduri economice între România și guvernele de la Londra și Paris, ca dovadă a renunțării la conciliatorism. S-au adoptat și o serie de prevederi, prin care se garanta integritatea teritorială a României și a Greciei, care însă s-au dovedit a fi acte ce funcționau doar la nivel declarativ, lipsind o implicare concretă²⁰.

În climatul tensionat în care se afla statul român, s-a încercat îmbunătățirea relațiilor cu Uniunea Sovietică, urmărindu-se semnarea unui pact de neagresiune între cele două părți. Astfel, Grigore Gafencu a cerut o întâlnire cu adjunctul Comisarului Poporului pentru Afaceri Străine, Potemkin, cu ocazia căreia i-a împărtășit acestuia dorința de a îmbunătăți relațiile dintre URSS și România.

Cronologia evenimentelor arată că, în aprilie 1939, Mircea Djuvara i-a trimis lui Grigore Gafencu o scrisoare referitoare la propunerea de apropiere a României de Germania. I s-a transmis că în urma unor discuții informale cu personalități din mediul german, i-a fost sugerat faptul că România se află într-un moment favorabil de apropiere față de guvernul de la Berlin. Mircea Djuvara îi sugera diplomatului să abordeze o atitudine curtenitoare față de guvernul german. De altfel, l-a înștiințat că Germania era pregătită să deschidă un conflict în fața căruia Polonia și România ar fi primele victime, în lipsa unui gest amical²¹. I s-a sugerat ca România să adopte o atitudine neutră, poate chiar prietenoasă față de guvernul de la Berlin, intrând în negocieri pentru a nu fi pretextul sub care se putea genera un conflict. „Am convingerea că orice gest prietenesc al nostru față de Germania pe baza absolutei noastre independențe și intangibilității hotarelor noastre, ar fi încă primit de această țară cu adevărată bucurie. El ne-ar ajuta să trecem printr-o perioadă foarte grea, fără a angaja definitiv viitorul și ar contribui mult la menținerea păcii generale”²². El semnala faptul că în privința unui eventual sprijin rusesc, *bunul-simț* arată că românii erau datori să se lipsească de el cu orice preț²³.

¹⁹ *Ibidem*, p. 80.

²⁰ Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Edit. Polirom, 2003, p. 92.

²¹ Grigore Gafencu, *O istorie în epistole a exilului românesc*, București, Edit. Vremea, 2015, p. 31.

²² *Ibidem*, p. 32.

²³ *Ibidem*, p. 32.

La 23 august 1939 a avut loc semnarea Tratatului de Neagresiune între Uniunea Sovietică și Reichul german, act ce avea să pună capăt tuturor eforturilor diplomatice depuse până la acel moment de către România. Vestea a adus neliniște pentru oamenii politici²⁴. Opinia publică internațională discuta de existența unui protocol adițional secret. Protocolul arăta că partea sovietică avea interes pentru Basarabia, iar Germania era dezinteresată de teritoriu. Prin semnarea acestui protocol adițional secret a fost acceptată anexarea Basarabiei de către Uniunea sovietică²⁵.

În paralel, luciditatea cu care Grigore Gafencu consemna evenimentele este un aspect important de menționat. Diplomatul se întreba într-o manieră retorică de ce a plătit Germania un asemenea preț, instituind printr-un astfel de act *prietenia definitivă* cu Rusia. El explica faptul că împărțirea Europei de Est în termenii în care a fost hotărâtă, în august 1939, a fost prețul plătit de Ribbentrop, pentru a realiza idealurile conducătorului. Din alt punct de vedere, a fost vorba despre prețul plătit de *vecinii geopolitici*, care au contribuit fără voia lor la o victorie a Germaniei în est²⁶.

Gafencu a exemplificat două aspecte ce vizau politica românească. Pe de o parte, a consemnat faptul că, indiferent de politica asumată de către România, Germania nu ar fi apărut sau stopat anexarea Basarabiei de către sovietici, urmărind garantarea puterii lor în est, pentru propriile interese. Soarta Basarabiei era stabilită în mod definitiv în planul de luptă al lui Hitler. Diplomatul a arătat faptul că Hitler era pregătit să accepte ocuparea de către ruși a provinciei Basarabia, chiar la o lună după intrarea României în război alături de puterile Axei, el declarând că nici Germania și nici Rusia nu au făcut pași în afara zonelor de interes²⁷. Pe de altă parte, Grigore Gafencu a consemnat faptul că românii li s-a impus o atitudine prudentă. Totodată, el amintește că atitudinile agresive anti-bolșevice, excesele anti-semite ori amenințările pentru o revanșă au fost la fel de primejdioase. El susținea că „salvarea constă în cuminența și echilibrul intern de pregătire morală și materială a armatei cât și de o politică externă cumpătată, sprijinită față de oricine, dar în baza intereselor românești”²⁸.

Al Doilea Război Mondial a început în septembrie 1939, odată cu atacul Germaniei asupra Poloniei, ocupând două treimi din teritoriul acesteia. Două zile mai târziu, deși nu au intervenit propriu-zis în luptă, Marea Britanie și Franța au declarat război Germaniei. În România s-a întrunit Consiliul de Coroană pentru a stabili termenii neutralității²⁹. Ajutorul oferit de către statul român statului polon, prin deschiderea granițelor pentru refugiați, militari și autoritățile civile, nu a fost văzut cu ochi buni la Berlin³⁰.

În contextul ultimatumului din iunie 1940, trimis de Moscova, pentru a renunța la Basarabia, se convoacă Consiliul de Coroană, în care se stabilește intenția de a se purta negocieri cu guvernul sovietic. Nu s-a soldat cu vreo înțelegere sau concesiune din partea

²⁴ Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane (septembrie 1940-august 1944)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2013, p. 21.

²⁵ *Ibidem*, p. 20.

²⁶ Grigore Gafencu, *Jurnal (1940-1942)*, București, Edit. Globus, p. 42.

²⁷ *Ibidem*, p. 43.

²⁸ *Ibidem*, p. 44.

²⁹ ANIC, Fond Grigore Gafencu, dosar 15, f. 98.

³⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 83.

sovieticilor, fapt ce a dus la ocuparea Basarabiei de către trupele militare³¹. Ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei a fost un act ce a adus întristare poporului român, iar partidele politice și-au exprimat atât opoziția, cât și regretul.

Evenimentele ce au urmat se înscriu într-un proces de subjugare a statului român. Hitler a cerut, în luna august, cedarea Cadrilaterului, România, obediență, a acceptat cererea și astfel noile granițe au fost trasate în favoarea Bulgariei³².

Numirea la Moscova

Fiind în dezacord cu poziția Regelui Carol al II-lea, Grigore Gafencu a ales să părăsească conducerea Ministerului de Externe. Regele, însă, i-a solicitat să plece la Moscova, în calitate de detașat al României, pentru a normaliza raporturile deteriorate cu Kremlinul³³. Se dorea ca apropierea româno-sovietică să determine guvernul german să își revizuiască politica față de România și să adopte o atitudine mai binevoitoare. Într-o scrisoare trimisă lui Nicolae Iorga, în august 1940, Grigore Gafencu considera că plecarea sa la Moscova era destul de tardivă, dar spera că poate să mai fie de folos. El considera că obligația diplomatică e o sarcină grea, pe care se va sili să o îndeplinească³⁴.

Numirea lui Grigore Gafencu la Moscova a fost primită cu ochi buni de către sovietici. Mihail Manoilescu era de părere că „după tradiția și uzanțele diplomatice, considerația care se acordă unei țări se măsoară după importanța personalității trimise pe lângă acea țară”³⁵. Grigore Gafencu era considerat o personalitate incontestabilă, iar pe de altă parte, era cunoscută poziția sa anti-germană. În timpul activității sale la Moscova, el a încercat să elimine problemele de litigiu generate în urma cedării Basarabiei și Bucovinei de Nord – cum era, de exemplu, situația repatrierilor – și să păstreze raporturi de apropiere cu reprezentanții Marii Britanii și ai Iugoslaviei³⁶.

Odată cu izbucnirea războiului dintre URSS și puterile Axei, ministrul de Externe sovietic, Viaceslav Molotov, l-a înștiințat pe Gafencu despre faptul că era așteptat la Kremlin. Este important de specificat că perioada în care a activat ca diplomat detașat la Moscova, a fost interpretată echivoc de opinia publică a vremii. De pildă, în unele publicații a fost numit „reserist” pentru poziția asumată la momentul respectiv. În timpul vizitei la Kremlin, Grigore Gafencu i-a transmis lui Molotov părerea că relațiile sinuoase dintre România și URSS au fost o urmare a actului brutal de răpire a Basarabiei și Bucovinei. Astfel, a arătat faptul că Uniunea Sovietică a fost cea care a distrus încrederea dintre cele două state și a instituit teama pericolului iminent sovietic, îndreptat asupra României³⁷.

³¹ Ottmar Trașcă, *op. cit.*, p. 34.

³² Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 84.

³³ Grigore Gafencu, *Jurnal (București, 1 iunie 1940 – Moscova, 31 august 1941)*, vol. I, București, Edit. Pro Historia, 2006, p. 17.

³⁴ Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei. O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*, București, Edit. Militară, 1992, p. 11.

³⁵ *Ibidem*, p. 10.

³⁶ *Ibidem*, p. 11.

³⁷ *Ibidem*, p. 13.

Prin poziția de reprezentant diplomatic al României la Moscova, Grigore Gafencu a fost implicat în episoade ce s-au dovedit a fi greu de gestionat pentru statul român, precum arbitrajul de la Viena. Încă din ianuarie 1939, Ungaria făcea parte din Pactul anticomintern, alături de Germania, Italia și Japonia. Printr-un ordin sosit de la Berlin, s-a cerut organizarea unor tratative româno-maghiare, care au început în august 1940. În timp ce delegația română a propus un schimb de populație, urmat de mici modificări de frontieră, delegația maghiară a cerut două treimi din teritoriul Transilvaniei. Pentru statul român aceasta a fost o încălcare a drepturilor naționale ale populației, deoarece peste două milioane dintre locuitori erau români³⁸.

Cele două delegații, română și maghiară, nu au putut ajunge la un numitor comun, astfel că miniștrii de externe ai Germaniei și Italiei și-au însușit calitatea de *arbitri*. Dat fiind faptul că Ungaria se afla în tabăra revizionistă, nu se lua în considerare o împărțire neutră. Prin urmare, în literatura de specialitate, deznodământului se oferă și termenul de Dictat, fiind un act impus României³⁹.

Făcând apel la *Jurnalul* lui Grigore Gafencu, poate fi redată o imagine mai clară asupra evenimentelor ce s-au desfășurat odată cu impunerea Arbitrajului de la Viena și a relațiilor României cu URSS și Germania.

În *Jurnal*, ziua de 29 august este marcată printr-un bilet prin care Manoilescu îl înștiințează că a ajuns la Viena, unde va fi așteptat de către Ribbentrop. Gafencu notează: „este ceasul Transilvaniei”. Biletul anunța că românii așteptau vești despre deciziile Axei. Politica Axei a impus României supunerea în fața ultimatumul rusesc⁴⁰.

Un episod dificil pentru Gafencu a fost chemarea la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Străine, la 11:00 noaptea, după cum consemnează în *Jurnal*. A anticipat că era vremea unor comunicări grave, fiind aduse în discuție noi incidente de frontieră. În paginile *Jurnalului* este redată atmosfera apăsătoare: „cu expresii neobișnuit de severe și o amenințare pe față la sfârșit”⁴¹.

Păstrând cronologia evenimentelor, cu privire la ziua de 30 august, el consemna apariția unui comunicat de presă despre întâlnirea sa diplomatică cu Dekanozov. Pe fondul amenințărilor din nota verbală, în rândul Corpului Diplomatic român, persistau neliniștea și incertitudinea. Gafencu se întreba care era caracterul ascuns al comunicatului. „Totul aici are un înțeles ascuns și un scop precis. Nu există coincidențe. Faptul că apare un comunicat sovietic în ziua Conferinței de la Viena înseamnă ceva, dar ce ? O înștiințare ? O amenințare ? O pregătire pentru a nu pierde o ocazie ce s-ar putea prezenta ?”⁴².

Cu privire la acest episod, Grigore Gafencu avea să aibă dreptate. La întrevvedere lui Molotov cu Schulenburg, din 31 august 1940, ambasadorul german a precizat faptul că guvernul de la Berlin, luând în considerare relațiile prietenești cu URSS, a informat printr-o telegramă trimisă la Moscova despre decizia Arbitrajului de la Viena. În comunicatele oferite presei rusești, Molotov anunța într-o notă verbală faptul că în telegrama de înștiințare a episodului Arbitrajul de la Viena se spunea mai

³⁸ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 84.

³⁹ *Ibidem*, p. 85.

⁴⁰ Grigore Gafencu, *Jurnal (București, 1 iunie 1940 – Moscova, 31 august 1941)*, vol. I, p. 82.

⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

⁴² *Ibidem*, p. 84.

mult decât în cea de informare a guvernului german. Molotov îi declara diplomatului german faptul că decizia luată la Viena încalcă articolul 3 al Tratatului de neagresiune din 23 august 1939. El semnala că, în anumite consultări în problemele ce țin de cele două părți, guvernul german a încălcat articol. Guvernul sovietic nu a fost consultat într-o problemă ce aducea prejudicii URSS-ului, întrucât era vorba de cele două state, România și Ungaria, limitrofe Uniunii sovietice⁴³.

Grigore Gafencu a observat că la Moscova se opera după un plan premeditat, dorind să profite de contextul creat. În ziua de 30 august, Gafencu a trimis trei telegrame la București, atrăgând atenția asupra atitudinii inamicale a Moscovei. El nota că pe un post de radio au fost anunțate rezultatele de la Viena, politica Axei îngenunchind destinul neamului românesc. „Cuvintele lui Ribbentrop și cutezanța lui Ciano răsună în tăcerea îndurerată a legației noastre. [...] Linia dușmană care despică Ardealul în două, pătrunde până în inima Carpaților și lasă Moldova deoparte, înșelată, ca o ademenire la poftele rusești”⁴⁴.

În comunicatul trimis de la București de către Manoilescu, se vorbea despre ultimatumul germano-italian. Gafencu a notat că episodul ce a afectat profund statul român a fost o reînnoire a metodei Hacha. El a făcut o paralelă între atitudinea lui Hitler față de președintele cehoslovac Emil Hacha, care a fost supus unui șantaj politic și, prin urmare, a acceptat dezmembrarea Cehoslovaciei. Prin comparație, a făcut trimitere la situația României pentru rezolvarea problemei româno-ungare⁴⁵. Gafencu nota în *Jurnal* că, deși delegației române i s-a oferit o invitație de a sta de vorbă, fără nicio aluzie la un posibil arbitraj, românii au avut parte de o lovitură. El constată că metoda sovietică a fost, prin comparație, mai sinceră.

După acceptarea arbitrajului de la Viena, contextul politic din țară s-a schimbat în urma dorinței populației de înlăturare a conducerii lui Carol al II-lea. Astfel că, prin implicarea partidelor politice și a unor oameni de stat, precum Iuliu Maniu și Constantin Brătianu, generalul Ion Antonescu a fost sprijinit să preia conducerea pentru a redresa situația politică. În 5 septembrie, Carol al II-lea l-a investit pe Ion Antonescu cu puteri depline pentru conducerea statului român, iar în aceeași zi au fost dizolvate corpurile legiuitoare și suspendată Constituția. Ca urmare a puterilor depline cu care Ion Antonescu a fost investit, el a cerut regelui să abdice. Constrâns de situație, Carol al II-lea a semnat un apel către țară, în care anunța că transferă sarcinile domniei pe umerii principelui moștenitor, Mihai. El a asigurat astfel menținerea instituției monarhice, fapt ce avea să reprezinte un aspect important în evoluția organizațiilor ce s-au format ulterior în exil⁴⁶.

În perioada activității sale diplomatice la Moscova, Grigore Gafencu a fost confirmat în post de generalul Ion Antonescu. În septembrie 1940 Antonescu i-a trimis o scrisoare în care îl anunța că, având la cunoștință cele petrecute la Viena și

⁴³ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁴⁶ În urma instituirii sale, Regele Mihai a rămas cu prerogative precum primirea și acreditarea ambasadurilor și a miniștrilor plenipotențari, numirea primului ministru însărcinat cu depline puteri, dreptul de amnistie și grațiere.

la Moscova, el nu va rămâne indiferent și va face tot ce îi stă în putință, alături de puterile Axei, să facă față evenimentelor și să reconstruiască forțele și prestigiul statului român, sensul mărturisirii sale fiind întărit de următorul citat: „este strădania mea de fiecare clipă. Dumneata vei rămâne acolo”⁴⁷.

Diplomatul era de părere că abandonarea neutralității era o greșală pentru o țară neutră, care a renunțat spontan la neutralitate, o capitulare, și ar fi însemnat, conform lui Gafencu, a lipsi România de orice mijloc pentru a rezista și pentru a-și manifesta o voință independentă. O abdicare avea să urmeze alteia, iar neutralitatea era „o bornă” care împiedica România să alunece pe panta pe care o urmaseră toate țările învinse și concluziona: „A înlăturat borna însemna a promova alunecarea fatală”⁴⁸.

Respectând cronologia evenimentelor, în iunie 1941 Germania a declarat război Uniunii Sovietice, iar generalul Antonescu a decis ca România să participe la război alături de Germania. El a dat ordin armatei să lupte pentru eliberarea teritoriilor ocupate de Uniunea Sovietică⁴⁹. Un deceniu mai târziu, în contextul apariției în publicația „Bire” a rubricii intitulată *Un portret pe săptămână*, într-un articol ce făcea referire la Grigore Gafencu, au fost consemnate aspecte ce redau un cadru întregitor evenimentelor din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. Astfel, în acel număr din „Bire” s-a scris că o lungă perioadă *Școala Diplomatică Română* nu a fost altceva decât un pretext de carieră pentru o întreagă serie de tineri de familie bună, rămânând ca sarcinile politicii externe să fie susținute după metode știute de rege și de câteva mari personalități din viața politică. S-a subliniat faptul că în momentele cele mai grave ale țării, în Consiliile de Coroană, discuțiile nu depășeau nivelul calitativ al unor oameni bine intenționați, cu dragoste de patrie, cu experiență politică, dar fără nicio pregătire în materie de diplomatie. Conform „Bire”, momentul culminant a fost cel al generalului Antonescu, care a rezumat totul în formula: „Băieți, treceți Prutul !”, fiind numit diletant, deoarece ar fi dat României în plan internațional, în secolul al XX-lea, un aspect de război religios. Pentru a susține acest fapt, în articol s-a scris: „Acest război fiind dublat de un vag expansionism colonial, pentru un popor care dincolo de drepturile românești asupra Basarabiei, nu a cerut nimic și nici nu a dorit o cruciadă religioasă și cuceriri”⁵⁰.

De asemenea, în articol este amintit faptul că au existat în istoria diplomatică a României două mari personalități care au încercat să stopeze diletantismul și nepriceperea înăscută în materie de politică externă: Nicolae Titulescu și George Gafencu. Despre cel din urmă se notează că a introdus metoda de a gândi în plan mare și a încadrat țara pe scena politică internațională, iar în analiza situațiilor internaționale a înlocuit afirmațiile personale, insinuările și amenințările de prestigiu, cu metoda argumentelor logice, a documentării și a concluziilor pornite din fapte și realități. Totuși, în continuarea rubricii, se consemnează faptul că „și talentele mari se întâmplă să facă unele greșeli”. Cu privire la perioada de război, s-a scris în acest număr din „Bire” că Grigore Gafencu avea datoria să îi sprijine pe democrații români, care vedeau venind primejdia germană, după care urma cea rusească. Este amintit curajul lui Iuliu

⁴⁷ Grigore Gafencu, *O istorie în epistole a exilului românesc*, p. 49.

⁴⁸ Grigore Gafencu, *Jurnal (București, 1 iunie 1940 – Moscova, 31 august 1941)*, vol. I, p. 7.

⁴⁹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 92.

⁵⁰ „Bire”, an III, no. 2, 14 ianuarie 1951, p. 7.

Maniu, ce a fost mai folositor și „mai clarvăzător”, fapt ce îi este recunoscut ca și un merit. Activitatea lui Gafencu de după perioada războiului s-a desfășurat liberă și cu folos, începând cu momentul încheierii Tratatului de pace din 1947. El a pus la dispoziția țării prestigiul său internațional, dar și marile sale talente, prin seriozitatea expunerilor sale, prin claritatea viziunilor sale, talentul și originalitatea soluțiilor preconizate au impresionat toate adunările cu caracter internațional la care a susținut poporul român și rezistența românească⁵¹.

Concluzii și considerații cu privire la perioada din exil

În decursul carierei sale, atât în calitate de gazetar, cât și de om politic și diplomat, Grigore Gafencu a dus o activitate de susținere a României prin activitatea sa publicistică, atât în țară, cât și în exil, colaborând cu personalități ale exilului românesc precum Nicolae Rădescu, Constantin Vișoianu, dar și cu personalități de cultură ca Mircea Eliade. În articolul intitulat *Elogiul lui Grigore Gafencu*, Eliade scria: „Încă nu ne dăm seama cât de mult am pierdut prin moartea lui Grigore Gafencu. Nu mă gândesc numai la noi românii din exil, ci la neamul întreg. Peste hotarele țării, nimeni altul nu avea faima și prestigiul lui Grigore Gafencu. Nu reprezenta numai ceea ce ne-am obișnuit să numim interesele românești, ci și pe ale vecinilor noștri. Era purtătorul de cuvânt ascultat și respectat al tuturor neamurilor ocupate de dincolo de Cortina de fier. Și era în același timp un european, în sensul că înțelesese de mult că, atât pentru noi, cât și pentru celelalte popoare europene, singura soluție era federalizarea Europei”⁵².

Cu privire la cariera sa politică, putem asuma faptul că a încercat să ia măsuri moderate, ce puteau fi adaptate la condițiile momentului, fără a face concesii mari cu privire la înclinațiile sale față de partea occidentală. Gafencu a fost militantul unei Europe federative care cuprindea țările din centrul și din estul continentului, pentru a se restabili echilibrul și pacea. Cu privire la procesul lui Iuliu Maniu, fiind invocat principiul de nerespectare a drepturilor omului, Grigore Gafencu a fost cel ce a propus înființarea Curții Europene, fapt ce ar fi acordat protecție juridică internațională deținuților politici ce făceau parte din țările blocului comunist⁵³. A militat pentru idealul european și a fost în conducerea Mișcării Europene de la începuturile sale, unde a avut funcția de președinte al Uniunii Europene a Federaliștilor. Deși cu privire la perioada exilului disensiunile din interiorul Consiliului Național Român l-au făcut să părăsească organizația, el a reușit să rămână vocal și să își continue idealul, militând în fața opiniei internaționale pentru cauza română. Cu privire la activitatea din exil, considera că fiecare membru este dator să aducă o contribuție personală: „Cu cât trece mai mult timpul, cu atât adevărata și singura calitate reprezentativă a exilaților români e contribuția lor personală pe tărâmul luptei de eliberare”⁵⁴.

⁵¹ *Ibidem*, p. 7.

⁵² Grigore Gafencu, *Jurnal (1940-1942)*, p. 12.

⁵³ Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989): scriitori, reviste, instituții, organizații*. București, Edit. Compania, 2010, p. 327.

⁵⁴ *Ibidem*.

ANEXE

ANIC, Fond Grigore Gafencu, dosar 14, f. 1.

